

בעיר חדשה שאין בה מנהג, שכך יש לעשות. ולפי זה אין כאן מחלוקת. (עפ"י ר"ן ועוד. וכן פסק הרמב"ם (אישות כג, יא-יב). ע' בשו"ת מהרי"ק פא). ואפשר שתנא קמא מדבר במקום שאין נוהגים לפחות ולהוסיף אך גם לא התנו במנהגם להפך, שכל שבאים לדין על כך מוסיפים ופוחתים, כי צד דין יש בדבר שהנישום ראוי לפחות והמעות ראויים להוסיף. (עפ"י ראשונים).

'אשריכם ישראל בזמן שעושין רצונו של מקום אין כל אומה ולשון שולטת בהם ובזמן שאין עושין רצונו של מקום מוסרן ביד אומה שפלה' — אמר 'אשריכם' על שני הצדדים, כי שניהם למעלת ישראל; כי כל אומה יש לה שר ומזל בשמים, אבל ישראל אין להם מזל אלא חלק ה' הם וחבל נחלתו, ועל כן כשעושים רצונו הם למעלה מכל האומות ושריהם, [כענין שנאמר באברהם שהוציאו הקב"ה החוצה מכל צבא השמים והביט עליהם מלמעלה למטה], וכשאינן עושים רצונו, מסלק הקב"ה שכינתו מהם והרי הם שפלים ונבזים מכל האומות, כי להם יש שר ומזל ולהם אין. (מהרש"א)

*

'וכנגד השום הוא פוסק פחות חומש' —

'שמעתי טוב טעם בשם הבעל-שם-טוב למה מותר לשנות בשדוכין, והוא לכאורה מבואר בגמרא כתובות דס"ו ע"א דאיתא שם במשנה וכנגד השום הוא פוסק פחות חומש, ופרש"י שדרך הנועדים למזמוטי חתן לשומם יותר משויים לכבוד הכלה, ובאמת לא נמצא היתר לשנות לכתחלה מפני הכבוד בשום מקום, רק בשביל השלום מצינו שגדול השלום שהקב"ה שינה בו (יבמות סה:), וזהו אם כבר נולדה קטטה בין אדם לחבירו או בין איש לאשתו. ואמר הבעש"ט שהוא כדי לתת חלקו דהסטרא-אחרא, דקשה לזווגם כקריעת ים סוף, והוצרכו לשחדם'. (נחל אשכול — תולדות)

דף טז

באורים הערות ופרפראות

'לכבודו הוא דעבד' — והלוא אותו נקדימון בן גוריון אמר על עצמו (תענית כ). 'רבונו של עולם, גלוי וידוע לפניך שלא לכבודי עשיתי ולא לכבוד בית אבא עשיתי, אלא לכבודך עשיתי' והסכים הקב"ה עמו, כדמוכח שם. עוד איתא שם שנתכנה 'אהובו של מקום'. היתכן שאהובו של מקום יעשה לכבוד עצמו? ודאי, היו לו שיקולים מוצדקים בהנהגה זו, אולי על ידי שמתכבד בנתינתו לא יתביישו העניים מלקבל, גם משום כך לא ייחשב בעיני עצמו ל'נותן'. ועל אף כל הכוונות, סוף סוף 'ריח של כבוד' ורווח אישי יש כאן... (עפ"י שיחות מוסר לגר"ח שמואלביץ — מאמר יב, תשל"ב)

— לפי שהיה אז 'עידן דרתחא', זמן החורבן, לכך נענש עונש גדול כל כך, הגם שנתן צדקה אלא שלא נתן כראוי. (עפ"י החפץ חיים, מובא בקובץ שעורים)

'ואיבעית אימא כדבעי ליה למיעבד לא עבד' —

'מכאן תשובה להרבה שואלים, מדוע אינם מתעשרים אחרי שהם מפרישים מכספם לצדקה ולעמלי

תורה. והתשובה היא יען כי אינם נותנים לפי הברכה אשר ברכם ד', כדבעי למעבד לא עבדי. הם מיחסים נתינתם לערך העני, אבל האמת אינה כן, אם העני נותן איזו פרוטות יוצא ידי חובתו כראוי, והעשיר צריך לתת חלק הראוי לו לפי עושרו הוא, ולא לפי ערך נתינת העני. ולא לחנם משלו חז"ל על זה בכתובות דף ס"ו הנ"ל, 'מלח ממון חסר' וכפרש"י שם, הרוצה שיתקיימו מעותיו ימלחם לצדקה, והכל יודעים כי חתיכת בשר גדולה דורשת מלח במדה יותר גדולה, ומי שמקמץ המלח מתקטנת ממילא החתיכה...'. (מתוך חפץ חיים על התורה — ראה יד, כב).

(ע"ב) 'אמרו עליו על הלל הזקן... ורץ לפניו שלשה מינין' — לפי מה שכתב הרמב"ן (בסוף פרק שני דבבא מציעא) שזקן ואינו לפי כבודו פטור בכל המצוות שבין אדם לחברו, ולא רק בהשבת אבידה, ולדעת הרא"ש (פ"ב דבבא מציעא) במקום שהזקן פטור, אין לו זלזול בכבוד התורה — לפי זה יש לעיין כיצד נהג הלל זלזול בעצמו. ושמא היה זה במקום שלא הכירוהו. (קובץ שעורים) ע"ע משך חכמה — יתרו כ"ח (בסופו), בענין הנהגות הלל ושמאי.

'ההוא דאתא לקמיה דרבא, אמר לו במה אתה סועד, אמר לו בתרנגולת פטומה ויין ישן...'. — תפילת העני בכחה לעורר פתיחת שפע ורצון בעולם מאת הקב"ה. וכמו העני הזה, על ידי תשוקתו ותפילתו התעורר שפע כל כך עד שגם רבא קיבל השפעה. וזהו עיני כל אליך ישברו ואתה נותן להם את אכלם בעתו — בעת שהאדם מכיר בחסרונו ולבו נשבר בקרבו ותאב שהקב"ה ימלא חסרונו, (זהו 'עני'), בכחו לפתוח כביכול ידו של הקב"ה להשפיע שפע וברכה לכל — פותח את ירך ומשביע לכל חי רצון. (מתוך מי השלוח ח"ב תהלים קמה, עפ"י הוזה"ק וישלח קסה: בלק קצה. פינחס רכו).

'יש לו ואינו רוצה להתפרנס — נותנין לו לשום מתנה וחוזרין ונפרעין ממנו. חוזרין ונפרעין ממנו? תו לא שקיל?!...'. — משמע שלולא סיבה זו 'תו לא שקיל', נפרעים מנכסיו בניגוד לרצונו. מכאן הוכיח מהר"ם מרוטנבורג (מובא בהגהות אשר"י כאן ולעיל פ"ד) שפודין שבוי מממון של עצמו, אף בניגוד לרצונו.

'נוח לו לאדם שיפיל עצמו לתוך כבשן האש ואל ילבין פני חברו ברבים, מנא לן מתמר...'. — מדברי התוס' בסוטה (י) מבואר שחייב מן הדין הוא זה, שחייב אדם להמית עצמו ולא לבייש חברו ברבים. וכן משמע ב'שערי תשובה' לרבנו יונה (שער ג, קלט). וכן כתב ה'פרי-חדש' בהגהותיו 'מים חיים' על הרמב"ם (הל' יסודי התורה ה). ויש מי שכתב שהלבנת פנים הוא בכלל 'אביזרייהו' דשפיכות דמים, ולכן לא נמנה בנוסף לשלש עברות. (חדושי הנצי"ב בסוטה שם).

והוכרחו התוס' לפרש כן, שאם לא היה זה מן הדין, היה אסור לתמר להחמיר בדבר (חדושי הגרי"ז על הש"ס). וכשיטת הרמב"ם (הל' יסודי התורה ה, ד), שכל שדינו ב'עבור ואל יהרג', אם נהרג, הרי זה מתחייב בנפשו. ואמנם התוס' במקום אחר (עבודה זרה כז: ד"ה יכול) הסתפקו בדבר, האם רשאים להחמיר בשאר עברות ליהרג ולא לעבור. (וע"ע במש"כ ב'מנחה חריבה' בסוטה שם. ועוד יש לדון בזה על פי דעת הסוברים שכן נה מצווה למסור נפשו ולא לעבור על אחת משבע מצוותיו).

ואולם במאירי (בברכות ובסוטה) כתב 'דרך הערה אמרו...'. 'דרך צחות', ומשמע שסובר שלא אמרו כן אלא בדרך הפלגה. ואף ב'שפת אמת' כתב על דברי התוס' 'הוא תמוה בעיני'. וראה בהרחבת עינין זה בשו"ת יביע אומר ח"ו יו"ד יג, יב.

ובעלי המוסר והמחשבה אמרו, שמלבד החיוב שבדבר (להתוס'), כך גם ראוי לו לעשות, מבחינת

שיקול המעשים ותוצאתם. ובוה מדויקת לשון חז"ל 'נוח לו לאדם ולא אמרו' חייב'. (ע' בחידושי אגדות למהר"ל שבאר זאת, שפגיעה בצלם אלקים חמורה יותר מכליון הגוף ושרפתו. וע' ב'שיחות מוסר' להגר"ח שמואלביץ לו תשל"ב).

בספר 'מנחת שלמה' (1) האריך לדון על מניעת הלבנת פנים ברבים במקום דחיית איסורים. ובסוף דבריו כתב, שלעבור על איסור תורה ב'קום ועשה' כדי למנוע הלבנת פני חברו — ודאי אסור. אמנם יש לדון על איסורים דרבנן ואף על איסור תורה ב'שב ואל תעשה', שהתירו בגנאי גדול לעבור משום 'כבוד הבריות'. וסיים שהדבר צריך הכרע.

(ויש להדגיש שלא דן אלא בעשיית פעולה למניעת הלבנת פנים. ואמנם, נראה מצד הסברא, שהלבנת פני חברו ברבים בפועל לא הותרה לאדם, גם אם לולא שילבין היא נאלץ לעבור על איסור תורה, אפילו ב'קום ועשה'. כגון שמאיימים עליו להלבין פני חברו ברבים או לחלל שבת או ייהרג, שלכאורה נראה שיעבור, ולא יהרג ולא ילבין. וצ"ב. ודין הלבנת פנים וביוזם לאחרים כדי להציל אדם אחר ממיתה — יש שנראה מדבריהם לכאורה שאין הדבר מותר. ואולם לפי מה שהעלו הפוסקים (דלא כהגר"ש קלוגר ב'חכמת שלמה' חו"מ תכו) שחייב אדם לבזות עצמו כדי להציל את חיי חברו, נראה ממילא שמותר לבזות אחרים כדי להציל, ואף חייב לעשות כן במקום ההכרח, שהרי אותם אחרים הלא מחויבים בעצמם לעשות כן. [ומסתבר שאפילו באדם שאינו בר מצוה]. ע"ע במובא בסנהדרין עג, עה — חוברת מג).

'מר עוקבא הוה עניא בשיבכותיה דהוה רגיל לשרורי ליה ארבע מאה זוזי כל מעלי יומא דכיפורא'... — דקדק ליתנם בערב יום הכיפורים, שזכות המצוה תכריע דינו. או לפי שביום זה נצרך העני לה, לסעודתו. (מהרש"א). ובכמה מקומות בגמרא ובפוסקים מוזכר ענין נתינת צדקה בערב יום הכיפורים — ע' קדושין פא. — מעשה דפלימו; בבא בתרא י. — מעשה בריב"ז; רמ"א או"ח תרה; אגרת התשובה לגר"ז מלאדי ספ"ג.

— סכום זה, 'ארבע מאה זוזי', נקוב בגמרא בהרבה מקומות, לפחות באחד עשר סיפורים. ועל פי הפשט, לשון זו קבועה להדגיש הפלגת הממון, ואינו בדוקא (מגדים חדשים (וויס) ברכות כ).

'מר עוקבא הוה עניא בשיבכותיה דהוה רגיל כל יומא דשדי ליה ארבעה זוזי... אתיא דביתהו בהדיה'... — מדברי התוס' במסכת מנחות (קז:): מתבאר שמחיר כבש מצוי בימיהם היה ארבעה זוזי. ולפי זה, באמרו 'ארבעה זוזי', אפשר שבא להשמיענו שהיה אותו חסיד משלם לעניים מדי יום דמי קרבן חטאת, לכפרה, כשם שאנו משלמים פרים שפתינו, באומרינו פרשת חטאת. וכיוצא בזה פסק הרמ"א (או"ח שלד, כו) על מי שחילל שבת בזמן הזה, שיפריש דמי חטאת לצדקה. (נפש חיה (מרגליות) שם. ע"ע: גיטין נה: 'כל דקטיל ליתני ד' זוזי'; ושם נו: 'היב לי' ד' זוזי לישראל').

— ולא נמנע להוליך אשתו עמו, לפי שחשבה כגופו, ונשאר הדבר בגדר 'מתן בסתר' (מאירי).

*

'... האותיות שאלוני אודות הגדרה של צדקה להכנסת כלה, עד היכן מגיע, האם מחויבים ליתן לרכוש דירה יקרה שאפשר לקבלה במקום אחר בזול יותר, האם מחויב ליתן כספו לעשות סעודת חתונה באולם יקר... וכיו"ב לענין תכשיטין...'.

... הנה לשון הש"ס ד'שוכרין לו דירה' ודאי משמע הא לקנות לו בית אין מחויבים. וגם אם נימא דכהיום שהרי פעמים זה בלתי אפשרי, ממילא גם קנית דירה נכנס בגדר די מחסורו — זה בית, דהא זולת זה לא ימצא אשה, מכל מקום פשיטא מאד דרק הכי-צריך וזול הוא בגדר צדקה, לא דירה רחבה בת כך וכך חדרים, דלכן אפקה תורה בלשון די מחסורו וכו', וכאיך ברייתא דאין אתה מחויב לעשרו — וקשה דמה קסלקא דעתין דכן מחויב לעשרו עד דנצרך קרא על זה — אלא על כרחך דהכי קאמר דקס"ד שתתן לו מה שצריך לו באמת ביד רחבה כל כך עד שאתה מעשרו על ידי זה, לזה כתבה תורה דרק למלאות החסרון ביותר, לא דרך עשירות...

ופשיטא לי דהאי דינא דאין אתה מחויב לעשרו שייך גם בעני בן טובים ועשירים, הגם דאמרינן שם בכי האי גוונא אפילו סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו — היינו לתת לו אורח חייו כאשר הוא רגיל ולא יתרעם על גורלו, אבל פשיטא דלהעשירו אין חיוב.

והיוצא מזה דגדר חיוב אינו אלא להשלים לו החסר ביותר, ולא כאלה המפריזים על המדה. זה באופן כללי... והיות שיש כהיום הרבה נצרכים כאלה, צריכים לחלק ה'די מחסורו' לכולם, ובשום אופן אין חיוב לתת מותרות שגם לפי ערך הזמן והדור אפשר לחיות בלעדם...'. (מתוך שבט הלוי ח"ט רב. ע"ש פרטים נוספים בח"ד קל ובח"ה קלד).

דף סח

'כל המעלים עיניו מן הצדקה כאילו עובד עבודה כוכבים...' — לפי שהנתן צדקה, הקב"ה משלם לו, ככתוב מלוח ה' חונן דל, והמעלים עיניו ממנה, יש לו לב בליעל לומר שאין מי שישלם לו, והרי הוא ככופר בה' ומודה באלהי כסף ואלהי זהב.

וכשם שהעובד עבודה זרה סבור שיש בידה להטיב ולהרע, כמו כן המעלים עיניו מצדקה, סבור שיש כח בממון להטיב לו, ובחסרונו — ירע לו, והלא כתיב לא יועיל הון ביום עברה, ואם נגזר עליו עונש, לא יצילהו ממונו, אדרבה, ע"י שמחסר מממונו לצדקה, יינצל מחסרון אחר. וכן בשאר מצוות, ע"י שטורח ויגע לדבר מצוה או מתבזה בשבילה, ינכו לו עי"ז בטורח ובזיון ממקום אחר. (עפ"י מהרש"א ב"ב ט. וקובץ שיעורים).

(ע"ב) 'פרנסה אינה כתנאי כתובה. מאי אינה כתנאי כתובה?...' — התוס' ושאר ראשונים נתנו טעמים שונים מדוע אין מפרשים אינה כתנאי כתובה לענין ההלכות שנזכרו לעיל, שומא בדעת

האב; בגרו ונישאו. (וע' אור שמח הלכות אישות כ, ג).

וכיוצא בזה הוכיח מכאן המהרי"ל (בתשובה עה) שפרנסה אינה נגבית אלא מנכסי האב ולא מנכסי האם, וכדין המזונות (כפי שמפורש במשנה — בבא בתרא קכב), שאם לא כן, היה לו לפרש לענין זה פרנסה אינה כתנאי כתובה. וכבר דנו ראשונים בבבא בתרא (ע"ש בריטב"א ובנמוק"י) בהלכה זו (והמהרי"ל לא הביאם). ויש לדחות ראייתו, שחילוק זה ניתן לשמוע מהמשנה עצמה, מכך שנקטה דין זה שגובין מן האב, רק לענין מזונות ולא בפרנסה. ולכן לא מסתבר לפרש דברי רב הונא כלפי דין זה. (בית שמואל קיג סק"ד). שתי דעות אלו הובאו בפוסקים (אה"ע קיג, ב). וע"ע לעיל נב:

*

'דהא רמאי שכיח, כדאיתא בפרק מציאת האשה בואו ונחזיק טובה לרמאים — ואי לא שכיח, לא הוינא מפטרינן מחטא'. (שו"ת מהרי"ק שורש ז)